Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 373.2

TIL O‘QITISH METODIKASI VA RAQAMLI PEDAGOGIKA

Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlari

DILNOZA Dilmurod qizi Abdulazizova*

FARDU

✉ zokirjonzokirjonov746@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishiga xos psixologik va pedagogik xususiyatlar ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Maktabgacha yosh davrida bolaning his-tuyg‘ularni anglash, ifodalash va boshqarish qobiliyatining shakllanishi, ijobiy va salbiy emotsiyalarning namoyon bo‘lishi hamda ularning bola xulq-atvoriga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, emotsional rivojlanishda oila muhiti, ota-onalarning munosabati, tarbiyachi faoliyati, tengdoshlar bilan muloqot va o‘yin faoliyatining o‘rni ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida emotsional kompetentlik, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy moslashuv o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yoritilgan. Bolalarda emotsional barqarorlikni shakllantirish, salbiy kechinmalarni o‘z vaqtida aniqlash va pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar

maktabgacha yosh, emotsional rivojlanish, emotsiya, his-tuyg‘u, emotsional kompetentlik, emotsiyalarni boshqarish, empatiya, ijtimoiy moslashuv, o‘yin faoliyati, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.

DOI: 10.5281/zenodo.23278400

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan bosqichdir. Aynan shu davrda bolaning emotsional olami jadal rivojlanib, u o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ifodalash, boshqalarning kayfiyatini sezish hamda turli vaziyatlarda hissiy reaksiyalarini boshqarishning dastlabki usullarini egallaydi. Emotsional rivojlanish faqat quvonch, xafa bo‘lish, qo‘rquv yoki g‘azab kabi holatlarni boshdan kechirish bilan cheklanmaydi. U emotsiyani tanish, nomlash, uning sababini tushunish, o‘z holatini ijtimoiy me’yorlarga mos ifodalash, boshqalarning hissiyotiga hamdardlik bildirish va zarur vaziyatlarda o‘zini tinchlantira olish kabi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar majmuasini qamrab oladi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish pedagogika va psixologiyaning muhim vazifalaridan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolaning emotsional rivojlanishi yoshga xos biologik yetilish, nutq va tafakkurning rivojlanishi hamda ijtimoiy tajribaning kengayishi bilan chambarchas bog‘liq. Uch yosh atrofida bola o‘z emotsiyalarini asosan bevosita va impulsiv tarzda namoyon etadi. U xursand bo‘lsa faol kuladi va harakat qiladi, norozilik yoki g‘azab holatida yig‘lash, qarshilik ko‘rsatish, buyumni tashlab yuborish kabi reaksiyalar kuzatilishi mumkin. Yosh ortgani sayin bola hissiy reaksiyalarini asta-sekin nazorat qilishni, kutishni, vaziyatni izohlashni va kattalarning talablariga moslashishni o‘rganadi. Bu jarayonda emotsional boshqaruvning shakllanishi muhim o‘rin tutadi. Xie, Liu va Fang (2021) maktabgacha yoshdagi bolalarda ijro funksiyalariga yo‘naltirilgan kognitiv mashg‘ulotlar emotsiyani boshqarish ko‘rsatkichlarini yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatganlar. Bu natija emotsional rivojlanishning kognitiv jarayonlardan ajralgan holda emas, balki diqqatni boshqarish, tormozlovchi nazorat va vaziyatga mos javob tanlash bilan birgalikda kechishini tasdiqlaydi.

Bolaning emotsional rivojlanishida kattalar bilan kundalik muloqot asosiy ijtimoiy manbalardan biri hisoblanadi. Tarbiyachi yoki ota-onaning ovoz ohangi, yuz ifodasi, bolaga nisbatan iliq yoki keskin munosabati uning o‘z emotsiyalarini tushunishi va ifodalashiga bevosita ta’sir qiladi. Liu va Wang (2022) maktabgacha ta’lim muassasasidagi kuzatuvlar asosida pedagogning emotsional ifodasi bolalarning ijtimoiy xulqi va o‘zaro munosabatlariga singib borishini qayd etganlar. Demak, maktabgacha yoshdagi bola emotsional me’yorlarni faqat maxsus mashg‘ulotda emas, balki kattalarning real vaziyatdagi xatti-harakati va munosabatini kuzatish orqali ham o‘zlashtiradi. Shuning uchun tarbiyachining vazminligi, bolaning his-tuyg‘usini inkor etmasligi va unga hissiy holatini so‘z bilan ifodalashga yordam berishi rivojlantiruvchi pedagogik shart sifatida qaralishi kerak.

Maktabgacha davrda emotsional kompetensiyaning yana bir muhim xususiyati — his-tuyg‘ular lug‘atining kengayishi va emotsiyalar sababini tushunish qobiliyatining rivojlanishidir. Bola “yaxshi” yoki “yomon” kabi umumiy baholardan asta-sekin “xursandman”, “xafa bo‘ldim”, “jahlim chiqdi”, “qo‘rqdim”, “hayron bo‘ldim” kabi aniq emotsional tushunchalarga o‘tadi. Bunday differensiallashuv bolaga o‘z kechinmasini yaxshiroq anglash va unga mos strategiya tanlash imkonini beradi. San Pío va hammualliflar (2023) 3–5 yoshli bolalar uchun ishlab chiqilgan uzoq muddatli emotsional ta’lim dasturi emotsional kompetensiya ko‘rsatkichlarini oshirganini aniqlaganlar. Ushbu tadqiqot emotsional rivojlanish tabiiy jarayon bo‘lishi bilan birga, maqsadli pedagogik ta’sir orqali qo‘llab-quvvatlanishi mumkinligini ko‘rsatadi. Hikoyalar, rolli o‘yinlar, emotsiyalarni tasvirlash, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish va boladan “qahramon hozir nimani his qilyapti?” deb so‘rash kabi mashqlar shunday ta’sir vositalariga kiradi.

Oiladagi emotsional muloqot ham bola hissiy olamining tarkib topishida katta ahamiyatga ega. Ota-ona bolaning salbiy hissiyotlariga qanday javob berishi, masalan, uni tinchlantirishi, sababini so‘rashi, emotsiyasini nomlashga yordam berishi yoki aksincha, “yig‘lama”, “qo‘rqma”, “bunga xafa bo‘lish kerak emas” deb kechinmani inkor qilishi bolaning keyingi emotsional strategiyalariga ta’sir ko‘rsatadi. Zhu va hammualliflar (2024) 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan davrda ona va bola o‘rtasidagi emotsional ijtimoiylashuv o‘zaro ta’sirga asoslangan dinamik jarayon ekanini ta’kidlaydilar. Shunday ekan, bolaning emotsional rivojlanishini faqat uning individual xususiyati sifatida emas, balki oiladagi muloqot, kattalarning o‘z hissiyotlarini boshqarishi va bola bilan hissiyotlar haqida suhbatlashish madaniyati bilan bog‘liq hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Emotsiyalarni tanish va tushunish qobiliyati maktabgacha yosh davomida bir xil tezlikda rivojlanmaydi. Ba’zi emotsiyalarni yuz ifodasidan ajratish bolaga nisbatan oson bo‘lsa, hissiyotning vaziyatga bog‘liq sababini tushuntirish yoki uni aniq so‘z bilan nomlash murakkabroq vazifa hisoblanadi. Richard va hammualliflarning (2025) 1285 nafar 3–5 yoshli bola ishtirokidagi tadqiqotida emotsiyalarni tushunish ko‘rsatkichlari yosh bilan yaxshilanishi, biroq emotsiyani yuz ifodasidan tanish, sababini anglash va uni so‘z bilan nomlash komponentlari turli sur’atda rivojlanishi ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, qo‘rquv ayrim yosh guruhlarida nisbatan qiyin taniladigan emotsiyalardan biri bo‘lib qolgan. Bu holat pedagogga barcha emotsiyalarni bir xil darajada o‘zlashtirilgan deb hisoblamasdan, bolalarning individual va yoshga xos farqlarini inobatga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Maktabgacha yosh oxiriga kelib bola emotsiyalarni faqat tashqi belgilar orqali emas, balki ichki kechinma sifatida ham yaxshiroq tushuna boshlaydi. Nutqning rivojlanishi bu jarayonni sezilarli darajada kuchaytiradi. Bola his-tuyg‘usini nomlay olsa, u bilan bog‘liq voqeani izohlash va kattadan yordam so‘rash imkoniyati ortadi. Zhu, Ip, Liu va Yan (2026) 334 nafar maktabgacha yoshdagi bolani o‘rgangan tadqiqotda emotsiyani aniq nomlash qobiliyati yuqoriroq bo‘lgan bolalarda emotsional boshqaruv ko‘rsatkichlari ham yaxshiroq ekanini aniqlaganlar. Kundalik kuzatuv qismida his-tuyg‘uni nomlash tezroq emotsional tiklanish bilan bog‘liq bo‘lgan. Bu ma’lumotlar pedagogik amaliyot uchun muhim: bolaga “xafa bo‘lma” deyish o‘rniga “sen xafa bo‘lding, chunki o‘yining tugadi” kabi emotsiyani tan olish va nomlashga yordam beruvchi jumlalar ko‘proq rivojlantiruvchi ahamiyatga ega.

Emotsional rivojlanishning individual farqlari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Temperament, nutq rivojlanish darajasi, oilaviy muhit, oldingi tajriba, tengdoshlar bilan munosabat va pedagogning yondashuvi bir xil yoshdagi bolalarning emotsional javoblarida sezilarli tafovutlar keltirib chiqaradi. Ayrim bolalar yangi muhitga tez moslashib, hissiyotini ochiq ifodalasa, boshqalari tortinchoqlik, sukut saqlash, kattaga

yopishib olish yoki o‘yindan chekinish orqali kechinmasini namoyon qilishi mumkin. Shu sababli pedagog bolaning bir martalik reaksiyasiga emas, uning turli vaziyatlardagi xulqiga, emotsiyaning davomiyligi va intensivligiga hamda qayta tiklanish qobiliyatiga e’tibor qaratishi lozim.

Maktabgacha ta’lim jarayonida emotsional rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun xavfsiz psixologik muhit, barqaror kun tartibi, ishonchli kattalar bilan aloqa va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi o‘yin muhimdir. Syujetli-rolli o‘yinlarda bola turli rollarni sinab ko‘rib, qahramonlarning hissiyotlarini tushunishga harakat qiladi; ertak va hikoyalar orqali esa vaziyat, sabab va emotsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘zlashtiradi. Tarbiyachi bolalarga hissiyotlarni “yaxshi” yoki “yomon” deb qat’iy bo‘lib tashlashdan ko‘ra, har bir emotsiya ma’lum vaziyat haqida signal berishini tushuntirishi maqsadga muvofiq. Masalan, qo‘rquv xavfni sezishga, g‘azab chegaraning buzilganini anglashga, qayg‘u esa yo‘qotish yoki umidsizlikni ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Bunday yondashuv bolada o‘z kechinmalaridan uyalmaydigan, ularni tushunib va maqbul usulda ifodalay oladigan emotsional savodxonlikni shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishi murakkab, bosqichma-bosqich va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq jarayondir. Bu davrda emotsiyalarni tanish va nomlash, ularning sababini tushunish, o‘z hissiy reaksiyasini boshqarish, boshqalarning kechinmalariga javob qaytarish va ijtimoiy vaziyatga mos xulq tanlash qobiliyatlari jadal rivojlanadi. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar emotsional kompetensiya yosh bilan tabiiy ravishda takomillashishini, biroq ota-ona va tarbiyachining qo‘llab-quvvatlovchi munosabati, emotsiyalar haqidagi suhbat, o‘yin va maxsus emotsional ta’lim dasturlari bu jarayonni sezilarli darajada boyitishini ko‘rsatmoqda. Shuning uchun maktabgacha ta’lim amaliyotida bolaning hissiyotini inkor etmaslik, uni anglash va nomlashga yordam berish, xavfsiz muloqot muhitini yaratish hamda individual farqlarni hisobga olish emotsional rivojlanishni ta’minlovchi asosiy pedagogik shartlar sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] . Xie J., Liu S., Fang P. Cognitive training improves emotion regulation in Chinese preschool children // 1Pediatrics International. – 2021. – Vol. 63, No. 11. – P. 1303–1310. – DOI: 10.1111/ped.14661.

[2] Liu M., Wang Q. Research on the Impact of the Emotional Expression of Kindergarten Teachers on Children: From the Perspective of the Class Micro-Power Relationship // Frontiers in Psychology. – 2022. – Vol. 13. – Art. 808847. – DOI: 10.3389/fpsyg.2022.808847.

[3] San Pío M.J., Clotas C., Espelt A., López M.J., Bosque-Prous M., Juárez O., Bartroli M. Effectiveness of a preschool emotional education programme administered over 3 grades: a cluster randomised controlled trial // Public Health. – 2023. – Vol. 218. – P. 53–59. – DOI: 10.1016/j.puhe.2023.01.011.

[4] Zhu D., Terry J.B., Talley K.E., Bell M.A., Dunsmore J.C. Etch the Emotional Life: Mother-Child Emotion Socialization from Age 3 to 6 Years // Journal of Child